Kremli väljak, 19. august 1991. (Igor Tabakov)

Kui ma aasta hiljem, postkommunistliku riigi esimestel joovastavatel päevadel Moskvasse tagasi läksin – pildil seisan Kiievi vaksalis –, olid valitsuse peamised pingutused suunatud majanduskaose ära hoidmisele. (Adam Goodheart)

1
Peidetud Venemaa

Üks [moskoviitide poliitilise kultuuri] peamisi iseloomulikke jooni, ükskõik kas vaadeldakse 16. või 20. sajandit, on tava järgida reeglit: „Iz izbõ soru ne võnesi“ („Musta pesu ära väljaspool kodu pese“) – eemalseisjatele poliitikast, poliitilistest rühmitustest ja omavahelistest lahkhelidest ei räägita.

– Edward Keenan,
„Muscovite Political Folkways“[1]

Miski ei viidanud sellele, et alanud päev peaks Leedu NSV pealinnas Vilniuses kujunema kuidagi teistsuguseks kui kõik teised esmaspäevad. See tähendas, et kui rong kohale jõudis, pidime kaks tundi ilma hommikusöögita läbi ajama ja mööda barokse linna võluvaid, kuid inimtühje tänavaid kõmpima, sest enne kella üheksat ei tehtud lahti ühtki kohvikut. Siiski oli egalitaarne kommunism, mis andis kohvikupersonalile õiguse tööle ilmuda alles siis, kui kontoritöötajad oma tööpäeva alustasid, leedukatele niivõrd vastukarva, et nad haudusid Nõukogude võimule vastupanu ja olid end aasta eest Moskvast sõltumatuks kuulutanud.

Jaanuaris olid Nõukogude väed Leedu rahvusliku valitsuse toetuseks korraldatud proteste maha surudes tapnud rohkem kui tosin inimest. Siis olid vägivallaaktid lakanud ja 1991. aasta 19. augusti rahulikul hommikutunnil oleks olnud raske ette kujutada, et see

Nõukogude vabariik saab peatselt mitte ainult iseseisvaks, vaid ka Euroopa Liidu liikmeks. Kolm päeva hiljem oli see aga muutunud üsnagi reaalseks võimaluseks.

Mina olin tol suvel oma esimese ja, nagu peatselt selgus, ka viimase reisi ajal surevasse Nõukogude Liitu 19 aastat vana. Oma esimese kolledžiaasta lõpus olin sõitnud kolmeks kuuks Moskvasse ning nüüd olin koos Nõukogude Liidu kõige julgema uue telejaama noore ja vastupandamatult rõõmsameelse korrespondendiga Balti vabariikides nädalasel lõbureisil. Püüdes leida paika, kus midagi hamba alla pista, kohtasime me Koljaga üksildast veoautojuhti, kes vandus maapõhja oma teele jäänud sõiduriista, ja nägime lemmikloomaga jalutavaid koeraomanikke. Seda kõike majade vahel, mis nägid välja, nagu peaksid need asuma kusagil Vahemere ääres, mitte nõukogude paneelmajade rajooni läheduses. Kõmpisime piki munakividega kaetud tänavaid, mööda ilusatest õuedest, mis paistsid olevat püsinud muutumatuna terve sajandi, kuni leidsime järjekordse kohviku. Peale selle, et Kolja (lühendatud versioon nimest Nikolai) oli tarmukas reporter ja hea sõber, oli ta õnneks ka sündinud südametemurdja. Kolkinud vastu klaasust, õnnestus tal veenda tõredavõitu ettekandjat meile kohvi ja saiakesi tooma. See oli veel üks nõukogude elulaadi omapära: piisava leidlikkuse ja järjekindluse korral võis sageli saada kõike, mida sooviti. Koljal õnnestus sellelt ilusalt noorelt naiselt isegi naeratus ja telefoninumber välja meelitada, enne kui naine küsis, kas me uudiseid oleme kuulnud.

„Me tulime just rongi pealt," vastas Kolja. „Juba seegi on puhas vedamine, et me niisugusel ilusal hommikul siin sind nägime."

„Nojah, võib-olla pakub teile huvi, et Moskvas oli riigipööre," ütles ta täiesti ilmetu näoga.

Et Kolja väike hommikusöögi hankimise vägitegu oli hõlmanud ka edukat läbimurdmist leedukate tavapärasest tõrksusest vene keelt – rõhujate keelt – rääkida, oletasime, et naine püüab meie arvel nalja

visata. Siiski naasime raudteejaama, et vaadata, kas võiks saada pileteid tagasi Moskvasse, kui neid peaks vaja minema.

Moskvasse pileteid ei olnud. Ega ka Leningradi, nagu Peterburi tollal nimetati. Mitte ainsassegi paika terves Nõukogude Liidus polnud võimalik piletit saada, isegi mitte kopsaka altkäemaksu eest, millega tavaliselt võis istekohad välja võluda ka juhul, kui ainsatki vaba platsi väidetavalt saada ei olnud. Püüdes tõrjuda ligi tikkuvat paanikat, tormasime platvormile. Et mu viisa Vilniuses ei kehtinud, olin seal illegaalina. Aga soov pahandustest hoiduda ja Moskvasse jäetud kohvrid päästa oli kindlasti väiksem kui soov mitte maha magada ajalooliselt tähtsat sündmust, mis seal võis just aset leida. Ulatusliku kriisi kujunemine ei tundunud siiski tõenäoline, eriti kuna midagi ebaharilikku ei olnud näha – vähemalt ei paistnud kusagilt rongide poole tormavat rahvahulka. Aga et me ei tahtnud midagi juhuse hooleks jätta, leidsime ühe noore konduktori, kes oli mõningase altkäemaksu eest nõus meid magamisvagunis Leningradi sõidutama – see oli Moskvale kõige lähem paik, kuhu meil saada õnnestus.

Rong oli peaaegu tühi. Polnud vähimatki märki, et piletid võiksid olla välja müüdud. Kui rong liikuma nõksatas, polnud meie vagunis kedagi peale konduktori ja ta sõbra, kes üksmeelselt pudeli viina kallale asusid. Lootsime, et see on pigem märk nõukogude hoolimatusest nõudmise ja pakkumise vahekorra tasakaalu vastu kui sellest, et aset on tõesti leidnud riigipööre. Rong võttis suuna kirdesse, meie aga ei teadnud ikka veel, kas ettekandja oli meie arvel nalja visanud või oli meil õnnestunud end pressida ühte viimasesse Vilniusest väljunud rongi, enne kui raudteeliiklus seisma pandi.

Mõni tund hiljem kostis kupee valjuhääldist raginat. Moskvas toimuval pressikonverentsil, mida me vaevu kuulsime, andis rühm vanameelseid Poliitbüroo liikmeid teada, et nad on moodustanud kriisikomitee, mis võtab Nõukogude riigi juhtimise ajutiselt üle, sest Mihhail Gorbatšov on haige.

Kolja tõmmu nägu kahvatus. „Ongi õige," sosistas ta. „See on lõpp."

Ta ei liialdanud sugugi. Sama aasta alguses oli Kolja veel kolmanda kursuse tudengina Kanal 2 juures tööd alustanud. Telejaama oli käiku lasknud Boriss Jeltsin, Nõukogude Liidu kaugelt kõige suurema vabariigi Vene NFSV üha võimsamaks muutuv president. Jaam oli üks Jeltsini paljudest ettevõtmistest, mis pidid tema kui reformimeelse mehe mainele sära juurde andma, ja sinna saabusid tööle mõningad teleajakirjanduse kõige eredamad tähed, kellele anti võimalus Moskva hiiglasuure telekompleksi kitsas stuudios omaenda käsikirjade alusel saateid teha. Kolja töö riigi kõige agressiivsema uudistekanali juures, isegi kui kõrvale jätta ta ajutine amet CNNi Moskva büroos – seal me olimegi tol suvel tuttavaks saanud –, oleks ta pannud kõigi nende paratamatult tekkivate vastastikuste süüdistuste õhkkonnas kahtlemata väga raskesse olukorda.

Ta õngitses pudeli seljakotist välja ja valas määrdunud teeklaasi tubli sortsu viina. Koridori teises otsas mängis lärmakas ja purjus konduktor sõbraga kaarte. Kirbet tubakalehka voogas koridori, rong aga loksus ähvardavalt hallide pilvede all üle roheliste väljade ja läbi metsade üha edasi.

„Siberisse nad sind ei saada," ütlesin ma, sest midagi muud lohutavat mulle pähe ei tulnud.

„Muidugi saadavad. Terve telejaam läheb. Meie oleme esimesed."

„Küll sa mingi väljapääsu leiad. Vala veel."

Ta valaski. Rong logistas muudkui edasi. Mulle tundus, et niipalju tean ma Venemaast juba küll, et oskan hinnata, kui hästi Kolja oma saatust mõistab ja kui vapper ta on.

Leningradis hotellikoha leidmine oli raskem kui Kuu peale lendamine. Öö veetsime äärelinnas ühe mu sõbra sõbra ülimalt ülerahvastatud korteris, kus püüdsime tillukeses televiisoris kanaleid vahetada, aga ekraanile ilmus ainult „Luikede järv": see oli kindel märk, et asjad on halvad. Järgmisel hommikul hankis korteriperemees, ettevõtlik noor kelner, kes oli eriti sisse võetud oma varem keelatud lääne rockbändide plaatide kogust, meile vastutasuks ühe varasema teene eest rongipiletid Moskvasse. Peale piletite hinna läks see meile maksma ka mu kõige parema päevasärgi.

Enne ärasõitu liitusime protestijatega, kes olid vallutanud linna peatänava, Nevski prospekti. Päike paistis eredalt. Veel üsna hiljuti oleks Vene impeeriumi puna-valge-siniseid lippe tõlgendatud kui jõhkrat kommunistlikule režiimile allumatuse avaldust. Selleks ajaks teadsime, et Gorbatšov, kes oli algatanud *perestroika* (majanduse restruktureerimise) ja *glasnost*'i (vaba mõtte piiramise vähendamise) poliitika, oli Krimmis puhkusel olles koduaresti pandud. Kõik sõltus nüüd sellest, kas rahvas riigipöördele vastu hakkab. Ja seda ta tegi. Pärast seitsetkümmet aastat kommunistlikke repressioone rullus me silme ees lahti täiesti uskumatu pilt.

Kui me õhtul rongis magama jäime, ei olnud me kindlad, kas meil õnnestub Moskvasse pääseda, sest seal oli kehtestatud komandanditund. Tumedate pilvede tõttu, mis hommikul pealinna kohal laiusid, oli ilm külm ja vihmane, ning uudis, et öösel oli USA saatkonna ees Nõukogude soomustransportööridelt surnuks tulistatud kolm noort meeleavaldajat, tegi meeleolu veelgi süngemaks.

Kolja läks telemajja, et välja uurida, mis toimub, mina aga otsisin üles niinimetatud Valge Maja, 1980. aastail Moskva jõe äärde ehitatud arhitektuurse häbipleki, kus tegutses Vene NFSV parlament ja mille juurde olid nüüd kogunenud riigipöörde vastased, et avaldada meelt selle sepitsejate vastu, kes olid sealsamas lähedal Kremli müüride vahele peitunud. Jeltsin oli koos teiste isehakanud „demokraatidega" majas sees. Väljas olid valvel tuhanded inimesed, tänavail seisid rüüstatud bussid, igal pool vedeles raudlatte ja muud pealtnäha juhuslikku

kraami, kõik sinna kokku veetud lihtsalt selleks, et püstitada pigem sümboolse väärtusega „barrikaade“, millest poleks rünnaku tõrjumisel rohkem abi olnud kui vihmavarjudest. Ometi oli suudetud Jeltsinit toetama meelitada ka hulk relvastamata tanke, need seisid, torud hoonest eemale suunatud, ja demonstreerisid solidaarsust. Paljud neist olid lilledega kaunistatud.

See, et suur hulk inimesi kükitas arvatavasti oma korterites ega ühinenud tänavaile tulnud hõredavõitu rahvahulgaga, süvendas selles kümne miljoni elanikuga linnas ebamäärast eelaimust, et riigipööre võib õnnestuda. Protestijad moodustasid Valge Maja ümber inimketi, peeti spontaanseid miitinguid: kodanikud arutlesid protesti mõttekuse ja selle edu võimaluste üle. Koguneti ka nende väheste inimeste ümber, kellel olid raadiod, ahmides ahnelt iga vähimatki uudist selle kohta, mis toimus Valges Majas ja Kremlis. Hulk rahvast oli kogunenud ka sõdurite ette, kes tõkestasid juurdepääsu Kremlile ja Punasele väljakule. Ärritatud meeleavaldajad püüdsid veenda sõdureid nende poole üle tulema. „Kuulake inimesi!“ hüüdis üks keskealine naine, aga polnud võimalik aru saada, missugust mõju see avaldas.

Pealelõunal, kui olin jõudnud tagasi Valge Maja juurde, teatas keegi mees, et patiseis on lahendatud. Ta oli kuulnud kaasas olnud raadiost teadaannet, et riigipöörde korraldajad on laiali läinud. Mõned neist tegid meeleheitlikke katseid Krimmi Gorbatšovi jutule pääseda. Lennuk, mille pardal olid Jeltsini pooldajad, oli neil kannul.

Just sel ajal hakkasid suvised pilved hajuma ja ere päike paistis linna peale, mis oleks justkui vabaks saanud. Kas kõik oligi läbi? Üldine õhkkond muutus igatahes kiiresti. Õnnelikud moskvalased seisid kobarais koos, naersid ja jutustasid üksteisele sõjajutte äsja möödunud pinevaist tundidest, nagu oleks see kõik toimunud juba ammu. Kui päike loojus, panid linnaametnikud Valge Maja ette lava püsti. Kohale ilmusid rokkbändid, nende muusika süvendas veelgi pidulikku vabanemistunnet, mida aimus pingest vabanenuna

ringi jalutavast elevil rahvast. Hoolimata ohtralt voolavast õllest ja viinast oli äärmiselt raske uskuda, et vandenõulased olid sunnitud taganema ja nende viimane katse kommunismi päästa oli nurjunud. Nõukogude inimesed olid seda päeva aastakümneid oodanud. Võimatu oli tõeks saanud: Venemaa oli vaba!

Paistis, et varsti saab Nõukogude Liit osaks rahvusvahelisest kogukonnast ning naudib lääneriikidele omast vabadust ja küllust, millest seal varem undki ei osatud näha. Niisugused olid üldised ootused. Reaalses elus seisti aga silmitsi järsu majanduslangusega, mis oli alanud tegelikult tublisti enne seda, kui Jeltsin kirjutas 1991. aasta detsembris alla kokkuleppele, millega Nõukogude Liit ametlikult laiali saadeti. Järgmise aastakümne jooksul sulasid venelaste hoiused hüperinflatsiooni käes nagu kevadine lumi, samal ajal kui käputäis Kremliga seotud isikuid sai ebaausate erastamistehingutega enda kätte suure osa riigi kõige olulisematest varadest. Endine üliriik, mida kogu maailm oli austanud ja kartnud, oli abitus olukorras ning seetõttu tundsid paljud inimesed end sügavalt alandatuna. Paljud panid lääneriikidele pahaks, et nad ei pakkunud neile piisavalt abi, ja paljude arvates tundis lääs lihtsalt kahjurõõmu.

Kaheksa aastat pärast 1991. aasta riigipöördekatset naasin ma Moskvasse ja asusin sinna elama. Vahepeal olin Moskvas mitu korda käinud. Mu seekordne saabumine langes kokku järjekordse muutuste perioodiga: just siis kasvasid plahvatuslikult protestilained NATO vastu, kes Serbiat pommitas. Võimetuna seda peatama, päästsid venelased valla aastakümne jooksul kogunenud raevu, mis silmanähtavalt materialiseerus kanamunade, värvi ja muu sobiliku kraamina, mida märatsevad rahvahulgad USA saatkonna paksude kollaste seinte pihta viskasid. Kui ma meeleavalduste kõrghetkel sealt taksoga mööda juhtusin sõitma, osutas rõõmsameelne taksojuht lögaga

kaetud hoone poole. „Ameeriklased arvavad, et nad võivad teha mida tahes," tõdes ta. „Aga meie sellega ei lepi!" Avalik arvamus oli veelgi vaenulikum.

Üks hästiriietatud noor mees, kes kuulis mind rahvarohkel tänaval külla tulnud britist sõbraga kõnelemas, hoiatas meid, et me lõpetaksime inglise keeles rääkimise, „või ta lööb meid maha". Poliitikud võtsid eeskuju rahvast, kes esimest korda pärast Nõukogude Liidu lagunemist tegi sellest kaugest konfliktist isamaa vastu üles näidatava lojaalsuse testi, viies asja sinnamaani, et mõtestatud debatist sai lihtsalt enesele vastu rindu tagumine. Jõulised üleskutsed „meie slaavlastest vendade" serblaste toetamiseks suurendasid lõhet Venemaa ja lääneriikide vahel. Kõigi väärkoheldud venelaste kohta kasutati sõna „naši" ehk „meie omad".

Osalt kutsus selle meelepahatormi esile Jeltsini poliitiline paralüüs 1998. aasta majanduskatastroofi ajal, kui valitsus ei suutnud oma kohustusi täita ja inflatsioon kerkis taevasse. Kogu selles kokku kukkunud majanduse ja skandaalidest puretud poliitilise süsteemiga riigis kajas kollektiivne sõjahüüd. Galeriiomanik ja Moskva kunstimaailma tugisammas Marat Guelman oli olukorra iroonia üle hämmingus: „Samal ajal kui kõik räägivad globaliseerumisest ja kogu maailm püüab integreeruda," nentis ta tookord, „kavatseb Venemaa eksisteerida üksi, teistest lahus."

Hoolimata riigi uue juhi korduvast avalikust hurjutamisest, et USA on samasugune nagu Natsi-Saksamaa, ei ole USA-vastasus nüüd enam venelaste hulgas niisugust kõrgtaset saavutanud, kuid on siiski endiselt tugev. 1999. aastal kerkis Vladimir Putin ootamatult esile just selle najal, et kasutas ära üha kasvavat nostalgiat Nõukogude Liidu järele, millele andsid toitu Jeltsini reformide ajastule kiire lõpu teinud pettumus, ebakindlus ja kriis.

Saanud aasta hiljem võimule, hakkas Putin üles ehitama autoritaarset riiki, mille võim tugevnes terve aastakümne jooksul, kuni

järgmise majanduslangusega kaasnenud korruptsiooni kasv (majanduslangus oli nüüd küll palju mõõdukam ning selle oli põhjustanud 2008. aasta finantskriis) tõi kaasa järjekordse protestilaine. 2011. aasta detsembris algatas uus keskklassi kuuluv linnaelanikkond, kes oli üles kasvanud terve aastakümne kestnud naftabuumi ajal, esimesed tõelised protestiaktsioonid Putini valitsuse vastu: kümned tuhanded äsja illusioonidest vabanenud venelased kogunesid demonstratsioonidele, et avaldada meelt parlamendivalimiste tulemuste võltsimise suhtes. Aasta pärast valiti Putin aga suure häälteenamusega uuesti kuueks aastaks ametisse, misjärel ta asus taas demokraatlike tavade vastu rünnakule. Rahulolematus, mida tunti tema ametisse naasmise vastu järgmiseks – ja võimalik, et tervelt kaksteist aastat, s.o 2024. aastani, kestvaks – ametiajaks, tõstatas uusi küsimusi riigi tuleviku kohta.

Kas Venemaa jääb igaveseks lääneriikidest eraldatuks? Miks imetlevad nii paljud riigi kodanikud endiselt oma autoritaarseid juhte? Kas nad ei ole oma valusast minevikust midagi õppinud? Lääne vaatlejad kalduvad otsima vältimatu liberaalse demokraatia suunas liikumise märke. Neid nähakse venelaste üha kasvavas internetikasutuses, kustumatus janus sisse toodud tarbekaupade järele ning väikeste opositsioonirühmituste juhtide üsnagi ootuspärastes arvamustes, et Putin tõugatakse peagi võimult. Mina aga arvan, et need vaatlejad ignoreerivad selle riigi ajalugu ja kultuuri ning ka seisukohti, mida jagab suur osa rahvast, kelle käitumistavad ja väärtushinnangud on hoopis teistsugustes tingimustes kujunenud kui meie omad. Lõhet, mis haigutab nende analüüside ja selle riigi vahel, kus ma olen tohutult aega veetnud, selgitab minu arvates paljuski Venemaa peidus pool – mõtte- ja tegutsemisviis, mida võõrastel on raske tabada, sest seda varjatakse nende eest teadlikult.

Ma arvan, et need ametlikud institutsioonid, millest läänemaailmas sõltub riigivalitsemine, on Venemaal olnud nii jõuetud sellepärast,

et seal seisneb nende roll suuresti oskuses varjata mitme asjasse pühendatud sõpruskonna omavahelisi sepitsusi, mis on kujundanud selle riigi ajalugu juba sajandeid. Pärast kümmet aastat Jeltsini läänemeelseid reforme äratas Putin selle süsteemi uuesti elule. Praeguse presidendi „kliendid“ – bürokraadid ja presidendile lojaalsed ärimehed – Venemaa ametnikkonna seas moodustavad riigi tegeliku valitsuse, kuigi nende ametlikud tiitlid ei pruugi seda kajastada. Raske on näha, missuguses seisus asjad tegelikult on, sest sellest süsteemist kasusaajad tõrjuvad läbipaistvust ja seaduslikkust, mida nad peavad endale ohtlikuks, ning viivad vaatlejad sellega riigi valitsemise tõelise loomuse osas eksiteele.

Kas Venemaa saatus ongi kulgeda omaenda rada mööda? Kas sealsel rahval on mingi eriline vene hing või muud seesmised omadused, mis ei lase neil omaks võtta läänelikke väärtusi? Minu arvates ei ole kehtiv poliitiline korraldus niisugusena säilinud mitte neil põhjustel, vaid pigem täiesti praktiliste asjaolude tõttu: see on võimaldanud ühiskonnal püsida enam-vähem stabiilsena, hoolimata põhjalikest murranguist, mis on kujundanud sealset elu Nõukogude riigi lagunemisest peale. Kas see jääb nii ka siis, kui rahvas seisab silmitsi uute muutustega, ei ole võimalik ennustada, eriti kuna Putini sunnivõim teeb riigi loomu poolest ebastabiilseks. Kuid hämmastav fakt on see, et suur hulk venelasi osaleb aktiivselt süsteemis, mille peamine ülesanne on süsteemi ennast kaitsta, seda osalt riikliku bürokraatia abil, mis on viimastel aastatel kahekordistunud.

„Et midagi ära teha – näiteks uut ettevõtet registreerida –, tuleb maksta altkäemaksu, ja sellepärast inimesed ametlikke dokumente vormistama ei hakkagi,“ rääkis mulle Roman Šleinov, võimudesse kriitiliselt suhtuva ajalehe Novaja Gazeta toimetaja ja vene korruptsiooni läbinägelik analüütik. „Pigem on kombeks näost näkku kohtuda ja asjad korda ajada.“ Selle tulemuseks on riik, kus kõik on omavahel isiklike suhete kaudu seotud, „alates illegaalsetest taksodest kuni suurettevõteteni, mis vajavad oma tehingute kordamineks Kremli vaikivat nõusolekut“.

Järgnevatel lehekülgedel kirjeldatakse, kuidas niisugune asjaajamine toimib koolides, kauplustes, kontorites, tehastes ja võimukoridorides. Mu peamine eesmärk on kirjeldada nende näidete abil käitumist ja suhtumist, mille najal see süsteem püsib, ning samuti selle allikaid, sealhulgas riigi rasket kliimat ja geograafiat ning ka vastavat keerukat ajalugu, mida sageli kaunistatakse lohutavate müütidega. Ma puudutan ka mõningaid vene hinge jaoks olulisi paradokse, kaasa arvatud üldiselt nõrgavõitu tööeetikat, kuigi riigis on jõutud mõningate maailma kõige kuulsamate kunsti- ja teadussaavutusteni, ning pere- ja sõprussidemete suurt rolli, kuigi siin paigas on raske elu, mida sageli toonitab julmus, lausa legendaarne.

Ma püüan tuvastada ja kirjeldada seda, mida välismaalased vene inimeste motiivide ja eesmärkide puhul harva tähele panevad, selgitades, missugust rolli mängib elu paljude aspektide puhul mitteametlik süsteem. Kuulda võttes venelaste manitsust *smotri v koren* – „otsi asja juuri“ –, uurin selle süsteemi mõju enne ja pärast kommunistlikku ajajärku ning ka selle ajal, ammutades osaliselt informatsiooni ühest teisest rikkalikust vene iseloomu kirjeldavast tarkuse allikast: Dostojevski, Tšehhovi, Gogoli ja teiste kirjanike ning intellektuaalide kirjeldustest ja meenutustest. Alustan suhtumise ja käitumise nähtavate aspektide kirjeldamisest ning liigun edasi selle juurde, kuidas need mõjutavad varjatud poliitilist kultuuri ja kuidas see omakorda neid endid kujundab. Mu kõige laiem eesmärk on teha mõistetavaks Putini sammud ja aidata lugejal hinnata, kui kaugele Moskva võib oma läänele esitatavates geostrateegilistes väljakutsetes minna, kuid ma püüan raamatus anda ka põhjaliku selgituse selle kohta, mis on teinud Venemaast Venemaa – mitte ainult täna või eile, nõukogude ajal või enne seda, vaid kogu selle aja vältel, mil rahvuslik eripära on püsinud.

Töötasin Venemaal kaheksa aastat ajakirjanikuna ja intervjueerisin sadu inimesi, alates lasteaialastest ja *babuška*'test ehk arhetüüpsetest vanaemadest kuni mõjukate poliitikute ja kultuuritegelaste, tehasedirektorite, tööliste ja talupoegadeni välja. Ma olen reisinud alates Venemaa läänepiirist läbi riigi üheksa ajavööndi kuni kõige kaugemate idaaladeni ning alates subtroopilisest Mustast merest kuni lakkamatu pakase käes kannatavate kaugete põhjapiirkondadeni. Siiski ei pärine suurem osa sellest, mida ma teada olen saanud, mu intervjuudest, milles venelased enamasti erilist siirust üles ei näita, vaid igapäevaelust endast ja pikkadest, aeglaselt kulgevatest vestlustest, mille käigus sai mulle palju selgemaks nende suhtumine seksi, viina, religiooni ja lääneriikidesse.

Esialgu oli mu huvi Venemaa vastu täiesti isiklikku laadi. Mu võluv ja vägagi enesekindel ema jättis Londonis ja Connecticutis, kus ma üles kasvasin, mulje, nagu oleks ta ühest hoopis teisest maailmast pärit. Temalt sain teada, et Venemaa on täiesti isesugune paik, kus käitumist mõjutavad rohkem instinktid ja emotsioonid kui ükskõik missugused tavad. Ta enda käitumine paistis viitavat sellele, et venelased hindavad armastust ja sõprust rohkem kui ametialast edu või ühiskondlikku positsiooni. Mulle pakkus põnevust see, kuidas sobitada niisugust ettekujutust nende rahvusliku eetosega, sest mina kujutasin Nõukogude Liitu ette umbes niisugusena nagu mu sõbradki: see pidi olema üks õnnetu paik, kus inimesed seisid tundide kaupa järjekorras, et tualettpaberit osta, ja paljusid ähvardas vangistus või mahalaskmine. See, kuidas mu ema oma lapsepõlve kirjeldas, maalis mu silme ette pildi suurest ja hallist kõnnumaast, kus lapsed olid õnnelikud, kui nad kõige olulisema Nõukogude pidupäeva, uusaasta puhul apelsini said. Kuidas tal küll vedas, et ta sealt tulema pääses!

Kõrgelt hinnates ilu ja loovust, avaldas ta sageli põlgust Nõu-

kogude asjade vastu ning kritiseeris sealsete inimeste halba maitset ja kõikjal levinud räpakust, kommunistide võimu üht palet, mis paistis nende karmusega kaasas käivat. Ükskõik kuidas praegu venelaste maitsesse suhtuda, ei ole kindlasti juhuslik, et paljud selle rahva esindajad peavad end esteetideks, ilmselt reaktsioonina aastakümnetepikkusele pealesunnitud keskpärasusele.

Mu ema usk venelaste kaasasündinud annetesse kujutab endast ka teatud paradoksi. Talentide poolest on see maa kahtlemata rikas. Vähesed julgeksid eitada, et venelased on andnud hiiglasliku panuse kunsti, kirjanduse ja tantsu arengusse. Minu ema aga sellega ei piirdu. Kuigi venelased ei leiutanud autot ega lennukit, ütleb ta nii mõnigi kord, ja seejuures vaid poolenisti naljatades, et nad oleksid oma uskumatu talendiga teinud seda kindlasti paremini, kui nad oleksid selle vaid ette võtnud.

Nagu paljudel teistel Stalini ajal elanutel, oli ka temal vedanud, et ta üldse ellu jäi. Üles kasvatas ta üksikema, kelle lennukikonstruktorist abikaasa oli 1937. aastal Stalini suure terrori ajal arreteeritud. Kui ma lapsena Connecticuti maapiirkonnas üles kasvasin, elas vanaema sealsamas meie juures, kuid ma ei teadnud ta sellest või ka teistest probleemidest tol ajal midagi. Minu arvates oli ta väga lahke, aga mõnikord kuidagi abitu justkui kala kuival. Ta oli sündinud Volga ääres Kaasanis, ta vanaisa, nende perekonna pea, oli taibukas teraviljakaupmees, kes elas 1917. aasta revolutsioonile järgnenud kodusõja üle tänu sellele, et andis bolševikele jahu, mida nad hädasti vajasid. Räägiti, et mu vanavanavanaisa olevat osanud lõhna järgi aru saada, missugusest piirkonnast vili pärit oli.

Mu ema kohtus mu ameeriklasest isaga 1959. aastal, kui isa töötas giidina Moskvas esimesel USA näitusel, kus leidis aset ka Nixoni ja Hruštšovi kuulus „köögidebatt". Isa oli sel ajal energiline ja sõbraliku olekuga 26aastane mees, ta oli õppinud Harvardis Prantsusmaa ajalugu, mereväes oli ta aga õppinud rääkima vene keelt, sest toonane

külm sõda tekitas temas Nõukogude Liidu vastu huvi. Moskvasse meelitas teda võimalus tundma õppida USA põlatud vastast ning teda paelus see, missugused hämmastavalt soojad ja siirad suhted valitsesid seal kohatud inimeste vahel – neid sõbrasuhteid pidas ta sageli sügavamaks ja vähem pinnapealseks kui oma läänes elavate sõprade vahel valitsevaid suhteid, osalt oli see nii kindlasti sellepärast, et eluraskustes olid südamlikud suhted möödapääsmatud. Isa oli sel ajal Columbia ülikoolis magistriõppes, läks aga peagi aastaks Moskva Riiklikku Ülikooli vahetusüliõpilaseks ja käis seal kuude kaupa kohtuistungitel, kus kogus materjali oma esimese raamatu „Õigusemõistmine Moskvas“ („Justice in Moscow“) jaoks, mis pani aluse ta säravale ajakirjanikukarjäärile. Hiljem sõitis ta sinna mitu korda tagasi.

Niisugune sundimatu suhtlemine toimus ka meeste ja naiste vahel. Elu, mida mu ema elas ajal, mil romaan mu isaga veel kaugeltki päevakorral ei olnud, alates ta varasest lapsepõlvest Siberi jääkülmas onnis kuni täisealiseks saamiseni Moskvas boheemlastest sõprade ringis, aitab illustreerida mõningaid peamisi väärtusi, mis on Venemaa mitme poliitilise ja majandusliku süsteemi alus. Ja kui ma ise sõitsin esimest korda Venemaale sellepärast, et niisugune reis tõotas pakkuda põnevust, siis hiljem läksin ma sinna ikka ja jälle tagasi, sest enda arvates leidsin ma seal sarnasusi ühelt poolt toonaste inimeste suhtumise ja käitumise ning teiselt poolt selle vahel, mida ma olin ülikooli ajal Venemaa ajaloo kohta lugenud: need avasid akna inimese põhiolemusse.

Loomulikult ei taha ma väita, et mõned asjad ei ole põhjalikult muutunud, kasvõi näiteks mu vana sõber Kolja, kellega ma 1991. aastal Vilniusse sõitsin, ja ta ambitsioonid. Noor ja innukas reporter, kes aitas riigis muutusi ellu viia, on oma idealismi suures osas kaotanud. Et ta ei saanud enam ausa ajakirjandusega süvitsi tegelda, asus ta töötama välisriikide telejaamade heaks ja ühines miljonite kaasmaalastega, kelle peamine huviobjekt on autod, suvilad

ja disainerirõivad. Kuigi Kolja kindel toetus kuulub opositsioonoliidritele, tundub praegu talle nagu paljudele teistelegi, et ta peamine ülesanne on kaitsta oma eraelu korrumpeerunud riigi eest, mis peab oma põhilised probleemid ise lahendama.

Hoolimata niisugusest suundumusest püütakse siiski üles ehitada tsiviilühiskonda – seda teevad valitsusvälised rühmitused ja avalikku elu kujundada aitavad ettevõtted –, mis võimaldaks rahval kaks aastakümmet pärast kommunismi kokkuvarisemist oma huve kaitsta. Hoolimata sellest, et üha repressiivsemaks muutuv riik püstitab siin arvestatavaid tõkkeid, võivad need püüded ühel päeval aidata kaasa põhjalike muudatuste tekkimisele. Aga mida mõtlevad need miljonid inimesed, kes tunglevad Moskva metroos või passivad linna tohututes liiklusummikutes? Mida mõtlevad ja arvavad maaelanikud, keda on väga palju rohkem, kuid keda välismaalased harva kohtavad ja kellega veel harvemini rääkima juhtuvad? Mida nad arvavad iseendast ja elust üldse?

Igasugustesse üldistustesse tuleb suhtuda kahtlusega. Seda suurt riiki, mille elanikud üksteisest nii põhjalikult erinevad, ei ole üheselt iseloomustada sugugi lihtsam kui Ameerika Ühendriike, kus Teepartei toetajate arvamused nii kardinaalselt erinevad New Yorgi liberaalide omadest. Siiski on minu arvates omadusi, mis on selgelt venepärased ning mille üle ameeriklased ja teiste lääneriikide kodanikud võiksid veidi mõelda. Meeldib see meile või mitte, Venemaa on hoolimata oma ilmselgetest ja ka varjatud puudustest suurriik, mille käsutuses on hirmuäratavad materiaalsed ja kultuuriväärtused ning millel on kalduvus ja ka suutlikkus meile väljakutse esitada – ja niipea see olukord ei muutu. Sajandeid on see riik olnud uskumatult võimas, seda isegi ajal, kui sealne majandus oli kiduram ja valitsus kurjem kui praegusel Venemaal. Päris kindlasti ajab see meid ka tulevikus hämmingusse ideede ja kavadega, mis on meie omadest vägagi erinevad, ja et see kunagi teisiti saaks olema, ei ole praegu ette näha.

Viinatootja Russkii Standart miljardärist omanik Roustam Tariko Moskvas heategeval ballil. (Justin Jin / justinjin.com)

2
Ekstravagantsus

Raha on kui udusulg – üksainus tuulepuhang
ja see on läinud.

– Vene vanasõna

Moskva südalinna viietärnihotellide ja uhkete restoranide ees võib märgata ridade kaupa kõnniteele pargitud luksusautosid, millest jalakäijad muidu mööda ei saa, kui peavad tiheda liiklusega tänavaile astuma. Suure linna sees asuva väiksema ja privilegeeritud linna tulipunktide juurde kuuluvad karmi ilmega ihukaitsjad, kes püüavad oma tööandjatest vähemate venelaste horde eemal hoida, heites möödujate poole kahtlustavaid pilke, mis peaksid nad justkui olematuks muutma. Võib-olla sellepärast olin mina ainus, kes paistis ühel 2009. aasta lõikavalt külmal aprilliõhtul märkavat rodu eriti kallihinnalisi autosid, mis liikusid aeglaselt mööda Kremli kõrval asuvat kitsast, revolutsioonieelsete telliskivihoonetega ääristatud Bolšaja Dmitrovka tänavat. Läbilõikav tuul piitsutas kössi tõmbunud jalakäijaid, kes jääst libedal kõnniteel neist enamasti mustadest, läbipaistmatuks toonitud klaasidega Mercedestest, Bentleydest ja Hummeritest ettevaatlikult jalgu lohistades möödusid.

Oleksin reetlikul jääl libisedes peaaegu kaela murdnud, sest vahtisin hämmastunult nagu võõramaalased Moskvas ikka, kuidas eluohtlikult kõrgete kontsadega kingi kandvad naised minust silmanähtava kergusega mööda klõbistasid. Samamoodi tekitas minus hämmingut